

УДК 331.1

ВІКТОРІЯ КОЛОМІЄЦЬ^{1*}, ДМИТРО РАДЕВ²

^{1*} завідувач (начальник) кафедри, професор, доцент, Мелітопольський інститут державного та муніципального управління «Класичного приватного університету», e-mail: vik2005vik@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-3427-8986

² магістр з системного аналізу, викладач закладу вищої освіти, Мелітопольський інститут державного та муніципального управління «Класичного приватного університету», e-mail: dim1996dim@meta.ua, ORCID ID: 0000-0001-7523-5013

ГЕНЕЗА ТЕОРІЙ РОЗВИТКУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Невід'ємною складовою розвитку суспільства стала інституціональна система. Народження та створення нових інститутів та інституцій, відмирання застарілих, плінність інституціонального середовища, структурні зміни інституціональної системи породжують постійну необхідність дослідження існуючої інституціональної системи, внесення коректив до неї, постановку питання про відповідність існуючої інституціональної системи потребам господарського укладу, що постійно трансформується. Дані процеси, що спостерігаються в інститутах та інституціях, їх взаємодії, в інституціональному середовищі, суспільстві вимагають системного впорядкування, постійного удосконалення теоретичних засад, їх втілення у практику, з'ясування результатів наданих рекомендацій. **Мета.** Метою статті стало дослідження теорій розвитку інституціональної системи та їх еволюція в історичному періоді, виявлення сучасних проблем та тенденцій функціонування інституціональної системи. **Методика.** Заради визначеної мети застосовані загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Під час роботи застосовувалися логічний, системно-структурний методи, метод узагальнення заради всебічного розгляду об'єкта дослідження та повноти результатів. Методологічною базою дослідження генези теорій розвитку інституціональної системи виступають системний аналіз, синергетика. **Результати.** В дослідженні генези теорій розвитку інституціональної системи розглянуто їх еволюцію в історичному аспекті, виявлено сучасні проблеми розвитку інституціональної системи та проаналізовано тенденції функціонування інституціональної системи. Сучасними проблемами розвитку інституціональної системи вважаємо з'ясування умов виникнення системи; визначення базових інститутів та інституцій; дослідження впливу інститутів та інституцій на поведінку економічних агентів; визначення необхідного переліку та кількості інституцій, яким надано повноваження контролю виконання діючих системи правил, форм і норм існуючої в суспільстві інституціональної системи; створення відповідного до існуючої інституціональної системи інституціонального середовища. **Наукова новизна.** На підставі теоретичного аналізу та практичного досвіду виявлено сучасні проблеми та тенденції функціонування інституціональної системи. **Практична значимість.** Для правильного сприйняття інституціональної системи та прийняття відповідних рішень стосовно альтернатив її розвитку зацікавлення представляє генеза теорій розвитку інституціональної системи.

Ключові слова: інститути; інституції; інституційний зміст; інституціоналізм; інституціональна система

Постановка проблеми

Еволюція людства детермінує політичні, економічні, інституціональні, соціальні, технологічні зміни в суспільстві. Це породжує необхідність перегляду концептуальних поглядів на вищевказану проблему. Невід'ємна складова розвитку суспільства – інституціональна система. Народження та створення нових інститутів та інституцій, відмирання застарілих, плінність інституціонального середовища, структурні зміни інституціональної системи породжують постійну необхідність дослідження існуючої інституціональної системи, внесення коректив до неї, постановку питання про відповідність

існуючої інституціональної системи потребам господарського укладу, що постійно трансформується. Дані процеси, що спостерігаються в інститутах та інституціях, їх взаємодії, в інституціональному середовищі, суспільстві вимагають системного впорядкування, постійного удосконалення теоретичних засад, їх втілення у практику, з'ясування результатів наданих рекомендацій.

В той же час для вірного сприйняття інституціонального розвитку зацікавлення представляє історія виникнення інституціонального напряму, інституціональної системи, її еволюція, генеза теорій розвитку та створення

інституціональної системи. Таким чином набуває актуальності представлене дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Базовим вектором розгляду низки питань світового суспільства стала інституціоналізація.

Методологічною передумовою процесу дослідження генези теорій розвитку інституціональної системи стала нова інституціональна економічна теорія. Вона створює і надає певні інструменти.

Методологічна база нової інституціональної економічної теорії ґрунтується на визначенні видів і характеру інститутів відповідно інтересам та поведінці індивідів, що потребують їх для координування власної діяльності. Кожен індивід – суб'єкт для аналізу інститутів людського капіталу. Всі особливості теорії вибору координуються відповідно використанню концепції раціональності.

З точки зору інституціоналізації, коли формується методологія дослідження людського капіталу, найприйнятнішим є наступне трактування інституціональної системи. Це сукупність інститутів розвитку людського капіталу. Вони перебувають в визначених взаємозв'язках, взаємовідносинах. Також утворюють цілісність, зберігають ієрархію між собою. Всі встановлені інститутами правила і норми реалізують систему, в якій функціонують відповідні інституції.

Складне формування глобального мислення при дослідженні процесів становлення нової економіки зумовлює необхідність нових реалій методології досліджень. Тому важливий запропонований в Меморандумі Римського клубу оновлений теоретичний підхід. Він цілком відповідає новій інституціональній моделі.

Таке оновлене методологічне підґрунтя теорій розвитку людського капіталу в плані інституціональної моделі часу формування інформаційного суспільства та економіки знань, а також цифрової, поведінкової та нейроекономіки, концентрується в змісті нової економіки. Наряду з вищеозначеним, зміни в характері розвитку нової економіки, процеси переміщення значної кількості зайнятих зі сфери виробництва в розширену

сферу послуг, всебічна роботизація, автоматизація, активне створення штучного інтелекту детермінують нові погляди.

Класичний інституціоналізм вперше народився в доробках Т. Веблена. У працях Дж. Коммонса, У. Мітчела, Дж. Гелбрейта теоретичні аспекти були розвинуті.

На зміну класичному інституціоналізму прийшла нова інституціональна економічна теорія, у основ якої стояли її засновники Р. Коуз, Д. Норт, Е. Фуруботн, Г. Ріхтер. Саме Д. Норт вважається провідним вченим теорії інституціоналізму.

Прихильниками інституціоналізму, хто, в свою чергу, внесли значний вклад, стали А. Алчіан, Г. Беккер, О. Вільямсон, С. Вінтер, Г. Калабрезі, Дж. Коммонс, К. Менгер, Г. Нельсон, С. Пейович, І. Шумпетер.

Такі українські дослідники, як Т. Гайдай, Л. Головова, В. Коломієць, О. Носова, В. Осецький, І. Рекун, А. Ткач, Т. Ткач, М. Фесенко, В. Якубенко системно вивчають сучасну інституціоналізацію суспільства.

Ґрунтовні дослідники ставлять під сумнів концептуальне положення неокласики щодо повної раціональності індивідів, звертають увагу суспільства на досягнення свідомості, відзначають доцільність розуміння процесів пізнання, визнання в широкому сенсі наявності певного середовища (соціуму) [3; 4; 10].

Формування цілей статті

Метою статті стало дослідження теорій розвитку інституціональної системи та їх еволюція в історичному періоді, виявлення сучасних проблем та тенденцій функціонування інституціональної системи.

Істотним підґрунтям дослідження послугували діалектичний, комплексний підходи до наукового осмислення глобальних процесів. Під час роботи застосовувалися логічний, системно-структурний методи, метод узагальнення заради всебічного розгляду об'єкта дослідження та повноти результатів. Методологічною базою дослідження генези теорій розвитку інституціональної системи виступають системний аналіз, синергетика.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інституціональні можливості надають широкі можливості для розвитку суспільства.

Використання принципу методологічного індивідуалізму, його багатоваріантність і наглядна складність обмежують можливості просто окреслити нову інституціональну економічну теорію. Це трансформую та в модифікує інституціоналізаційну оболонку суспільних відносин в межах неокласичної теорії.

За загальним визначенням інститути є набором формальних та неформальних правил і норм. Вони визначають альтернативний набір поведінки людини. Окремий економічний агент обирає таку альтернативу, яка відповідає його власним критеріям. В свою чергу вибір залежить від ролі, яку альтернативи поведінки людини відіграють в економічній системі, а також рівня рефлексії економічного агента з приводу його діяльності.

Інститути, по-перше, – не тільки технологічні утворення. Вони також структурні взаємодії між економічними агентами. Такі взаємодії вимагають досліджень глибинних процесів обробки інформації, а також з'ясування стимулів до розвитку різних сфер життєдіяльності суспільства.

Категорія «інститути» довго перебуває у розряді наукової дискусії, яка охоплює різноманітні підходи до неї.

Д. Ходжсон визнає інститути як «нормативні моделі, які визначають, що в даному суспільстві вважається обов'язковим, заданим або очікуваним способом дії або соціальних взаємовідносин» [7, с. 190–191].

За науковими дослідженнями Д. Норта, інститути – певні «конструкції, що створені людською свідомістю» [3, с. 104]. Він також окреслює їх як «правила гри в суспільстві або, точніше, вигадані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне русло і, як наслідок, структурують стимули в процесі людського обміну – політичного, соціального чи економічного» [4, с. 11].

Базові складові інституціональної системи – інститути та інституції.

Інститути «створюють можливості для реалізації потенціалу людського капіталу членів суспільства, задаючи певні стандартні обмеження відповідно до законодавчої бази та неформальних шаблонів поведінки. Інституції формуються для реалізації цих можливостей і обмежень та з метою впливу на самі інститути» [3, с. 36].

З ходом часу в суспільстві створюються та існують так звані «неефективні інститути». На економічну систему впливають зміни в правилах гри, що в кінцевому результаті призводять до зміни самої системи.

Інститути звужують невизначеність у поведінці економічних агентів. Вони певною мірою регламентують їх діяльність; визначають альтернативи поведінки економічних агентів під час їхньої взаємодії. Фактором регламенту виступають обмеження поведінки формальними встановленими правилами.

Інститути «складаються з офіційних писаних правил, а також, звичайно, неписаних кодексів поведінки, що лежать в основі офіційних правил і доповнюють їх ...» [10, с. 12].

Аналіз економічної історії Д. Нортм надав підстави стверджувати: еволюція економічної системи конкретної країни обумовлена існуючими в даній країні національними інституціональними структурами. Дослідник позиціонував інститути в якості правил та норм, а також виокремив організації – групи індивідів, які пов'язані спільним прагненням досягти певних цілей. Організації схильні обмінюватися між собою правами власності.

Д. Норт до категорії «організації» відносить «політичні органи (політичні партії, сенат, міські ради, регулятивні агентства), економічні органи (фірми, профспілки, ферми, кооперативи), суспільні органи (церкви, клуби, спортивні асоціації) та освітні органи (школи, університети, центри професійної підготовки)» [4, с. 13].

Подібно інститутам, організації втілюють структуровану взаємодію економічних агентів. За словами Д. Норта, «Інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, котрі забезпечують, структурують взаємодію між людьми, що постійно повторюється... інститути обмежують і визначають спектр альтернатив, що доступні економічним агентам, відповідно до неокласичної теорії» [4, с. 57].

Д. Ходжсон трактує інститути як «довготривалі системи правил і норм, що склалися і вкоренилися, та надають структуру соціальним взаємодіям» [7, с. 11].

Таким чином, інститути становлять собою суть системи соціальних правил.

Можливо стверджувати, що інститути

являють норми та правила поведінки, які визначають певні обмеження вільної поведінки економічних агентів. Організації являють собою об'єднану групу індивідів та згруповані намаганням досягти певної мети.

В інституціональному середовищі взаємодіють агенти ринку, відбувається вибір економічними агентами можливих альтернатив. Ключовим елементом інституціонального середовища є норми. За загальним трактуванням, норма представляє собою дотримання такої поведінки, що є обов'язковою до виконання. Головна функція визначеної поведінки полягає у підтримці порядку і демонструє яку поведінку додержує економічний агент в різноманітних ситуаціях, на добровільних засадах виконуючи встановлені суспільством вимоги.

До порушників норм можуть застосовуватися наступні санкції: соціальні, правові, економічні. Їм відповідають такі види норм: правило, норма у вузькому розумінні даної категорії, спільна стратегія.

Спільна стратегія передбачає набір загальних характеристик, націлених на досягнення визначеної мети.

Норма у вузькому розумінні відповідає визначенню «угоди», виконання умов якої відбувається у добровільному порядку.

Якщо задля дотримання вимог норм застосовуються конкретні санкції, норми стають правилами. При деформації добровільний характер норм зникає.

О. Вільямсон [1], Д. Норт [3; 4; 10], Д. Ходжсон [7] джерелять, що нова інституціональна економічна теорія стала підґрунтям та започаткувала методологічні передумови, дала інструментарій для дослідження сучасних економічних, політичних, соціальних процесів в суспільстві. На її підставі розробляють прогнози динамічного розвитку людського капіталу з кореляцією з політичними, економічними, правовими, інституціональними, соціальними чинниками, а також прогностують державну стратегію щодо його сталого підвищення [2; 8; 11], розглядають інституціональну трансформацію економічної безпеки [5], інституціональні моделі освітнього простору особистості [6], інституціоналізацію альтернативних та відновлюваних джерел енергії [9], аналізують трансформаційні процеси в економіці [12].

Новий інституціоналізм, на наш погляд,

виступив як синтез ідей у складі економічної теорії.

З погляду методології він має наступні принципові риси:

1. інститути стали засобами обумовлення поведінки економічних агентів;
2. інститути виступили засобами обґрунтування розміщення факторів виробництва;
3. інститути розглядають в якості основи мотивації поведінки економічних агентів. Вони не є набором правил і норм, які повністю визначають поведінку людини, інститути лише обмежують набір альтернатив, із яких кожен може вибрати ті, що відповідають власним критеріям, залежно від ролі, яку вони відіграють в економічній системі, і рівня рефлексії суб'єкта з приводу його діяльності;
4. інститути позиціонують як важелі впливу при прийнятті рішень економічними агентами
5. інститути стали не тільки технологічними утвореннями, а й структурними взаємодіями між людьми, що потребує дослідження процесів обробки інформації і стимулів до розвитку різних форм людського капіталу.

Теорія нового інституціоналізму зосередилася на ґрунтовному розгляді інститутів як категорії науки, ефективності можливих різноманітних напрямів їх розвитку, альтернатив інституціоналізму, впливовості правил та норм на поведінку людини.

Сучасними проблемами розвитку інституціональної системи вважаємо:

- з'ясування умов виникнення системи;
- визначення базових інститутів та інституцій;
- дослідження впливу інститутів та інституцій на поведінку економічних агентів;
- визначення необхідного переліку та кількості інституцій, яким надано повноваження за контролем виконання діючих системи правил, форм і норм діючої в суспільстві інституціональної системи;
- створення відповідного до існуючої інституціональної системи інституціонального середовища.

У процесі дослідження теорій розвитку інституціоналізаційної системи автори використовували дві наукові парадигми. «Інститути» й «інституційне середовище» є наріжним каменем інституціональної системи.

Для формування базових інститутів розвитку суспільства потрібно створити таке інституціональне середовище, що включити в свою основу дієві елементи:

- релігійні, культурні цінності, ментальні традиції;
- освітні процеси;
- систему професійного навчання;
- систему мотивації;
- ідеологічну складову;
- інститут сім'ї та виховання;
- інститут права з справедливою системою покарання.

Розроблена інституціоналізаційна оболонка існуючих суспільних відносин буде складатися з твердого ядра (базису), яке формується всіма фундаментальними базовими інститутами; з інститутів, що представляються як гіпотетичні можливості; інститутів, що народжуються (їх зміст поступово трансформується).

Друга складова інституціоналізаційної оболонки суспільних відносин утворює «захисний пояс», який оточує «тверде ядро». Вона сформована допоміжними гіпотезами, які модифікуються відповідно потребам утримання цілісності інституціоналізаційної оболонки суспільних відносин та її захисту. Змістовність «захисного поясу» складається в тому, що він – похідна від базових інститутів.

Третя складова інституціоналізаційної оболонки суспільних відносин – фактичне відображення інституціоналізації в житті суспільства. З цією метою суспільство штучно створює інституції. Інституції задовольняють реалізують абсолютно всі потреби суспільства, окрім первинних.

Зміни інституціоналізаційної оболонки суспільних відносин стають переломним моментом сприйняття суб'єктами оболонки

Висновки

Інституціональна система стала невід'ємною складовою розвитку сучасного суспільства. Тому необхідно дослідження теорій розвитку інституціональної системи та їх еволюція в історичному періоді, виявлення сучасних проблем та тенденцій функціонування інституціональної системи. Базові складові інституціональної системи – інститути та інституції. Інститути є набором формальних та неформальних правил і норм.

ролі і значення соціальних, політичних, економічних, освітніх, правових, ментальних або релігійних інститутів. Це трансформація способу мислення і дій, заснованих на раціональності. Вона сприяє об'єднанню інституціоналізаційної оболонки суспільних відносин з механізмами стимулів і контролю. Їх ефективність залежить від сили й напрямку впливу, а також спільного створення чинників, що визначають зміни і відбуваються постійно.

Найбільш важливим в обґрунтуванні інституціоналізаційної оболонки суспільних відносин стає необхідність вирішення проблем, що безпосередньо впливають на розвиток інституціоналізаційної оболонки. На ці питання потрібно спиратися в процесі формування оболонки:

- глобалізація завжди збільшує різницю в перерозподілі доходів населення, багатства прошарків;
- зростають негативні зміни та демографічні перекося;
- набувають значних масштабів фінансові дисбаланси;
- постає питання викоренення та подолання виниклих економічних, політичних нерівностей;
- виникає проблема виробництва необхідної кількості продуктів харчування, продуктів для підтримки здоров'я населення;
- потрібно змінити такі системи: релігію, етику, гендерну політику, культуру, моральні установки;
- збереження демократії, справедливості шляхом миротворчої діяльності та адекватного врядування, чим досягається прогрес суспільства.

Сучасними проблемами розвитку інституціональної системи вважаємо з'ясування умов виникнення системи; визначення базових інститутів та інституцій; дослідження впливу інститутів та інституцій на поведінку економічних агентів; визначення необхідного переліку та кількості інституцій, яким надано повноваження контролю виконання діючих системи правил, форм і норм існуючої в суспільстві інституціональної системи; створення відповідного до існуючої інституціональної системи інституціонального середовища.

Viktoriia KOLOMIETS^{1*}, Dmytro RADYEV²

1* Professor of Accounting and Economic Analysis, Doctor of Economics, docent, MELITOPOL INSTITUTE OF PUBLIK AND MUNICIPAL ADMINISTRATION OF THE «CLASSIC PRIVATE UNIVERSITY», e-mail: vik2005vik@meta.ua, ORCID ID: 0000-0003-3427-8986

2 Master of Systems Analysis, MELITOPOL INSTITUTE OF PUBLIK AND MUNICIPAL ADMINISTRATION OF THE «CLASSIC PRIVATE UNIVERSITY», e-mail: dim1996dim@meta.ua, ORCID ID: 0000-0001-7523-5013

GENESIS OF THEORIES OF INSTITUTIONAL SYSTEM DEVELOPMENT

The institutional system has become an integral part of society's development. The birth and creation of new institutes and institutions, the demise of obsolete ones, the fluidity of the institutional environment, structural changes in the institutional system give rise to the constant need to study the existing institutional system, make adjustments to it, raise the question of compliance with the ever-transforming economic system. These processes observed in institutes and institutions, their interaction, in the institutional environment, society require systematic streamlining, continuous improvement of theoretical principles, their implementation in practice, clarifying the results of the recommendations. **Goal.** The aim of the article was to study theories of institutional system development and their evolution in the historical period, to identify current problems and trends in the functioning of the institutional system. **Method.** General scientific and special methods of scientific cognition are used for the purpose. During the work, logical, system-structural methods, the method of generalization was used for comprehensive consideration of the object of research and the completeness of the results. The methodological basis for study of genesis of theories of development of the institutional system are systems analysis, synergetics. **Results.** The study of the genesis of theories of institutional system development considers their evolution in the historical aspect, identifies current problems of institutional system development and analyzes trends in the functioning of the institutional system. We consider clarifying the conditions for the emergence of the system to be a modern problem in the development of the institutional system; definition of basic institutes and institutions; study of the influence of institutions and institutions on the behavior of economic agents; determination of the necessary list and number of institutions, which are empowered to control the implementation of the existing system of rules, forms and norms of the existing institutional system in society; creating an institutional environment appropriate to the existing institutional system. **Scientific novelty.** On the basis of theoretical analysis and practical experience, current problems and trends in the functioning of the institutional system have been identified. **Practical significance.** The genesis of theories of institutional system development is an interest for the correct perception of the institutional system and the adoption of appropriate decisions regarding alternatives to its development.

Keywords: institutes; institutions; institutional content; institutionalism; institutional system

REFERENCES

1. Vil'yamson, O. E. (2001). *Ekonomichni instytutsiyi kapitalizmu: Firmy, marketynh, ukladannya kontraktiv*. [Economic institutions of capitalism: Firms, marketing, contracting]. Kyiv: Artek. 472. (in Ukrainian).
2. Zolkina, O. V. (2018). Protsey stanovlennya lyuds'koho kapitalu v umovakh perebudovy instytutsional'noho seredovyshcha. [Processes of formation of human capital in the conditions of restructuring of institutional environment]. *Transformatsiyi protsey v ekonomitsi: instytutsional'nyy kontekst* [Transformation processes in economics: institutional context]: monograph / M. Radeva (Ed.), A. Tkach, V. Kolomiets and others. Melitopol: Color Print LLC. 215-218. doi: <https://doi.org/10.32901/978-966-2489-64-4/2018>. (in Ukrainian).
3. North, D. (2003). *Basic institutions in the transformation economy* [Bazysni instytuty u transformatsiyi ekonomitsi]. Kyiv: KNEU. 214. (in Ukrainian).
4. Nort, D. (2000). *Ynstytutsiyi, instytutsiyina zmina ta funktsionuvannya ekonomiky* [Institution, institutional change and functioning of the economy]. Kiev: Osnovy. 189. (in Ukrainian).
5. Rekun, I. (2018). *Instytutsional'na transformatsiya ekonomichnoyi bezpeky* [Institutional transformation of economic security]. M. Radieva (Ed.), A. Tkach, V. Kolomiets & al., *Transformatsiyi protsey v ekonomitsi: instytutsional'nyy kontekst* [Transformational processes in economics: institutional context]. Melitopol: Color Print LLC. 218-278. doi: <https://doi.org/10.32901/978-966-2489-64-4/2018>. (in Ukrainian).
6. Tkach T. (2018). *Instytutsional'na transformatsiya ekonomichnoyi bezpeky* [Psychological-pedagogical conditions of formation of the institutional model of the educational space of the individual]. M. Radieva (Ed.), A. Tkach, V. Kolomiets & al., *Transformatsiyi protsey v ekonomitsi: instytutsional'nyy kontekst* [Transformational processes in economics: institutional context]. Melitopol: Color Print LLC. 278-328. doi:

<https://doi.org/10.32901/978-966-2489-64-4/2018>. (in Ukrainian).

7. Kolomiets, V., & Golovkova, L. (2017, december). The institutional content of the human capital of the national economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 3(5), 289–293. doi: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-289-293>.

9. Kolomiets, Y. (2021). Unconventional and innovative energy sources: institutionalization. *Institutional Society Transformation: World Experience and Ukrainian Reality: Material Collection of International Scientific and Practical Conferences*. Fesenko M. M. (Eds.). (pp. 45-48). Melitopol: Color Print LLC.

10. North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge/Ma: Cambridge University Press. Retrieved from https://books.google.fr/.../Institutions_Institutio...

11. Radieva, M., & Kolomiets, V. (2019). Factors of human capital modernization in the context of institutionalization of information economy. *Virtual Economics*. 2, 4. doi: [https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.04\(2\)](https://doi.org/10.34021/ve.2019.02.04(2)).

12. Tkach, A., Kolomiets, V., & Radieva M. (2019, march). Institutional platforms transformation of the economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 5 (2019). 2, 226-234.

Стаття надійшла до редакції: 25.11.2022

Received: 2022.11.25